

האוליגארכיה הכוהנית ותלמידי החכמים בתקופת-התלמוד(ירושלמי שבת יב ג, יג ע"ג = הוריות)
ג, מזח ע"ג

Author(s): ר' קימלמן

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ג (תשמ"ג), חוברת ב (מ"ח), pp. 135-148

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70037902>

Accessed: 04/12/2011 16:40

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

האוליגארכיה הכוהנית ותלמידי החכמים בתקופת-התלמוד

(ירושלמי שבת יב ג, יג ע"ג = הוריות ג, מח ע"ג)*

מאת ראובן קימלמן

מוקדש לזכרו של

מו"ר שאול ליברמן ז"ל

הגר"ש

מאבק הכוחות בארץ-ישראל אחר חורבן בית שני מצטייר בדרך כלל כהתמודדות בין שלושה גורמים: העשירים, הנשיאים והחכמים. אשר לכוהנים¹ מקובלת הסברה, כי חורבן המקדש הביא לביטול עיקרו של מעמד זה ויסודו, וממילא הם נדחקו לצדדים. ואולם עדויות שונות מצביעות על הצורך לבחון מחדש את מקומם של הכוהנים בחברה וכהנהגה היהודית לאחר החורבן. ג' אלון כבר רמז על כך בשעתו:

הכהנים לא שירתו במקדש בלבד, הם שימשו אף כדיינים ומנהיגי הרבים והיו מקובלים באומה ממסורת-הדורות כראויים לשלטון, עד סופם של ימי בית שני ועד בכלל. ולא עוד אלא שלאחר החורבן לא ניטל כוחם החברתי וליכודם הקיבוצי בבת-אחת ומאליהם. יתר-על-כן, אף החכמים עם היאבקותם במגמת ההתבדלות וההתנשאות של הכהנים בדור שלאחר החורבן, לא נתכוונו... להכריע את הכהונה ולבטלה. התכוונותה של ההנהגה הלאומית המרכזית בידי החכמים בלבד אינה אפוא מציאות המסתברת מאליה, ואף איננה תהליך שנתהווה שלא בהתעצמות².

* תודתי נתונה לפרופ' ר' קצוף ולמר צ' קפלן על הערותיהם. אף נתונה תודתי לקרן הזיכרון לתרבות יהודית על הסיוע בעת כתיבת המאמר.

1 למעמדם של הכוהנים בתקופת בית שני, ראה: מ"ד הר, 'הרצף שבשלישית מסירתה של התורה', ציון, מד (תשל"ט, ספר זכרון ליצחק בער), עמ' 49–50, והספרות הרשומה שם.

2 ג' אלון, 'תולדות היהודים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד', א, תל-אביב תשי"ג, עמ' 14. וכן מעיר ש' בארון: 'Apparently the priests succeeded in preserving their identity and cohesiveness much better than any other group after the fall of Jerusalem'. S.W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, VII, Philadelphia 1958, p. 259, n. 36. לאחר החורבן ראה גם: A. Büchler, *Die Priester und der Kultus im letzten Jahrzehnt des Jerusalemlischen Tempels*, Wien 1895, pp. 16–23.

במקום אחר חשף אלון את המתיחות בין רבן יוחנן בן זכאי לבין הכהנים ואת ביטוייה³, אך עם זה הודה שלא עלה בידו להשיב על השאלה 'היכן נתרכזו הכהנים לאחר החורבן ומה פעלו לשם יצירת מרכז לשלטון ולהנהגה בארץ ישראל?'⁴.

א

התשובה לשאלה שהציג אלון נחוצה איפוא להשלמתה ולהבהרתה של התמונה ההיסטורית של ההנהגה היהודית בתקופה הנידונה. המרכיבים החברתיים שנטלו חלק בהנהגה – הכהנים, העשירים, הנשיאים והחכמים, והזיקה ביניהם, מוצאים כמדומה ביטוי מאלף באחת מסוגיות הירושלמי:

תרתין זרעין בציפרין בלוטיא ופגניא
הוו עלין ושאלין בשלמיה דנשיא בכל יום
והוון בלוטיא עלין קדמאין ונפקו קדמאי
אזלין פגניא וזכון לאורייתא
אתון בען מיעול קדמאי
אישתאלת לרבי שמעון בן לקיש
שאלה רבי שמעון בן לקיש לרבי יוחנן
עאל רבי יוחנן ודרשה בבית מדרשא דר' בנייה.

אפילו ממזר תלמיד חכם וכהן גדול עם הארץ
ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ.
סברין מימר ליפדות ולהחיות ולכסות
הא לישיבה לא.
א"ר אבון אף לישיבה.
ומה טעמא, יקרה היא מפנינים,
ואפילו מזה שהוא נכנס לפני לפנים⁵.

כל פרט בפרשה זו מעורר שאלות וטעון ליבון ובירור מפורט, כדי שניתן יהיה להעלות מתוכה את קווי התמונה ההיסטורית.

3 אלון, שם, עמ' 61–62; הנ"ל, מחקרים בתולדות ישראל בימי בית שני ובתקופת המשנה והתלמוד, א, תל-אביב תשי"ז, עמ' 253–259.

4 אלון, מחקרים, שם, עמ' 259. אולי ניתן למצוא רמז לרציפות מעמדם הדתי בתיאורו של יוסף בן מתתיהו (נגד אפיון ב, כא–כב [184–189]), שנכתב כשלושים שנה אחר החורבן. אך יש לציין שתיאורו משקף את האידאול של תורת ישראל, מה גם שיוסף עצמו היה כוהן.

5 ירושלמי שבת יב ג, יג ע"א = הוריות ג, מח ע"ג. לנוסח הגניזה, שנדפס עלידי צ"מ רבינוביץ, ראה 'שרידי ירושלמי מתוך הגניזה', ספר זכרון לחנוך ילון, רמת גן תשל"ד, עמ' 506–507. ראה גם במדבר רבה ו א.

בקטע שלפנינו נידון מנהג טקסי של דרישה בשלומו של הנשיא. המשפחות שנכנסו לשם-כך לביתו בכל יום נהגו כקלִינִטִים הנכנסים אצל הפטרוֹן. טקס זה נקרא כפי בני רומא *Salutatio*. סדר הכניסה (*Ordo Salutatio*) קבע את מעמדו של אדם⁶. מעין זה אנו למדים ממקורות חז"ל, כאשר מי שרבי חפץ ביקרו הכניסו בכבוד, וכך נקבעה על ידו יוקרתם של החכמים — בהתאם לחוכמתם⁷, וזו של העשירים — בהתאם לעושרם⁸. בעת ישיבתו של רבי יהודה נשיאה בציפורי נתגלע ריב בין המשפחות ('זרעין') הנכבדות בעיר, שהתחרו על זכות הקדימה והכבוד בטקס זה.

הבולווטים — חברי המועצה העירונית, נהנו על-פי הסיפור שלפנינו מזכות הקדימה. בדרך כלל היו אלה בני המשפחות המיוחסות והאמידות של העיר. מעמד-הבולווטים, שהועבר על-פי משפט הירושה מאב לבנו, גיבש את אופי ההנהגה העירונית כמונופול 'משפחתי'⁹. מול הבולווטים התייצבו ה'פגנייא', ותבעו להיכנס ראשונים בזכות מעלתם בתורה. אין לראות ב'פגנייא' הנזכרים כאן כפריים¹⁰ או אנשים פשוטים¹¹, שכן רק בני המשפחות המיוחסות ביותר מִבִּין החכמים זכו לראות את פני הנשיא בכל יום¹². אמנם שרד מקור רומי ממצרים¹³, המצביע על המאבק בין הכפריים¹⁴ ובין *Bouleutiae*, אולם שם מדובר במאבק על פֶטֶר מחובות ציבוריות ולא על כבוד ומעמד¹⁵. משמעות המונח 'פגנייא' לפנינו היא על-פי המשפט הרומי, שם מופיעים פגנייא (*Pagani*) במקביל לבולווטייא¹⁶. כינוי זה בא איפוא לציין את אזרחי העיר שאינם שייכים לבולי, ותו לא¹⁷.

6 ראה: J. Marquardt, *Roman Life and Manners*, I, London 1908, pp. 207–209; L. Friedländer, *Das Privatleben der Römer*, Darmstadt 1975, תוכן עניינים, ערך: *salutatio*.

7 ראה בראשית רבה לג ג; תיאודור-אלבק, עמ' 307 = ירושלמי כלאים ט ד, לב ע"ב. ועיין ירושלמי תענית ד ה, סח ע"א.

8 ראה בבלי ערוכין פה ע"ב-פו רע"א.

9 P. Garnsey, 'Aspects of the Decline of the Urban Aristocracy in the Empire', *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin 1974, II.1, pp. 229–252, ראה במיוחד עמ' 249–250.

10 כמו ויקרא רבה כו ה; מהדורת מרגליות, עמ' תקצו. בנוגע לבראשית רבה נה; תאודור-אלבק, עמ' 517, עיין בהערות שם.

11 שלא כדעת ש' קליין, ספר הישוב, א, ירושלים תרצ"ט, עמ' לה.

12 ירושלמי שבת יב ג, יג ע"ג = הוריות ג, מח ע"ג.

13 ראה: T.C. Skeat and E.P. Wegener, 'A Trial Before the Prefect of Egypt Appias Sabinus c. 250 A.D.', *Journal of Egyptian Archaeology*, XXI (1933), pp. 223–246; R. Katzoff, 'Precedents in the Courts of Roman Egypt', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, romanistische Abteilung*, LXXXIV (1972), pp. 256–292, 276.

14 *Comitae*. במצרים נהגו להשתמש במונח היווני ולא במונח הלאטיני.

15 אלון, מחקרים (לעיל, הערה 3), ב, עמ' 76, ועמ' 87 הערה 39, כבר הצביע על הסכנה הכרוכה בהקשה בין סדרי האדמיניסטרציה אשר במצרים ובין אלו שבארץ-ישראל.

16 למשל *pagani vel decuriones* (Codex Theodosianus 7.2.2) על-פי הדגם *senatorum vel paganorum* (Digest 11.4.1.2).

17 ראה: ש' קליין, ארץ הגליל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 92, הערה 28.

ידוע כי משפחות נכבדות כבני פזי ובני הושעיה רָבו על זכות קדימה להיכנס אל רבי, שכן הנכנס ראשון היה בבחינת 'רואה פני המלך', ובשל כך נחשב ראוי למינוי¹⁸, כיון שסדר הכניסה קבע את מעמדו של אדם וממילא תרם לסיכוייו. יש בכך כדי להפיץ אור על ציפיות ה'פגניא' להיכנס ראשונים בזכות תורתם. בבראשית רבה (נוסח פאריס): 'זכה אדם לתורה זכה למינוי'¹⁹. נוסח זה מאושש על-ידי שני כתבי-יד אחרים, הגורסים: 'זכה אדם לתורה זכה לטלית'²⁰. אין טלית כאן אלא בגדו של הממונה, כמו שאמרו: 'נתמנה אדם בראש ונטל טלית'²¹. ככל הנראה נמצאו משפחות של תלמידי חכמים, שזכו במינויים לתפקידים ציבוריים חשובים והנחילו את תפקידיהן לבניהן, כמו שנהגו הבולוויי. רמז לכך משתמע מדברי ר' יצחק, העונה על השאלה למי קוראים לתורה אחר הכוהן והלוי. הוא אומר: 'תלמידי חכמים הממונים פרנסים על הצבור, ואחריהם בני תלמידי חכמים שאבותיהם ממונים פרנסים על הצבור'²². מציאות זו זכתה בשעתו לדיון ממצה מאת אלון²³, ונסקרה בקצרה על-ידי א"א אורבך, יבל"א, בכתבו:

תפיסת התורה כאומנות נעשתה אף היא פתח להעברתה בירושה מאבות לבנים כדרך שאר האומנויות... מאמרים המדגישים את הרעיון שאין התורה עוברת בירושה מכוונים כנגד המגמה להנחיל תורה ומעלתה, לרבות הזכויות הכריזות בכך. בתוך משפחות החכמים. בדמותם של 'בני חכמים' המשמשים מועמדים לירושת מעלת אבותיהם²⁴.

- 18 ירושלמי הוריות ג ז, מח ע"ג; אסתר רבה ד ד, ד"ה 'רואי פני המלך' (דפוס פיזור רע"ט). ראה ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה, עמ' 175.
- 19 בראשית רבה ע ה; תיאודור-אלבק, עמ' 802, וכן נוסחאות ח' ג'.
- 20 שם בשינוי נוסחאות ד' ת'. עיין כתבי-יד ואטיקאן 60, דף 262 ע"א, שורה 6.
- 21 שמות רבה כז ט, וראה מדרש תהלים ח ג, עיין י"נ אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, ירושלים תשכ"ג, עמ' 609; S. Klein, *MGWJ*, LXXVII (1933), p. 364. והערות ש' ליברמן לויקרא רבה, מהדורת מרגליות, עמ' תתע, לעמ' מב; ר' מרגליות, מחקרים בדרכי התלמוד וחידותיו, ירושלים תשכ"ז, עמ' סא-סח. רבי יוחנן ציין שזכה לטלית ויפת לפימלא' (בראשית רבה לו י; תיאודור-אלבק, עמ' 339, וראה מקבילות בשינויי-נוסחאות והערות שם). 'פימלא' היא *paenula* (עיין בהערות שם), והיא ה- *toga praetexta* שלבשו דינים רומיים. לפי ר' יוחנן ואחרים, לובשים *paenula* בשעת התרת נדרים (ראה ירושלמי חגיגה א ח, עו ע"ב = נדרים י י, מב ע"ב. בנדפס שם: 'פלנים' ו'פלונס', 'פלונס'). גם תחילת הדיון הוא 'משיתעטפו הדיינין' (בבלי שבת י ע"א).
- 22 בבלי גיטין ס ע"א. העיקרון של הורשת שורה מונח ביסודה של הדרשה לפסוק 'למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו'. 'הוא ובניו', שאם מת, בנו עומד תחתיו. ואין לי אלא זה בלבד, מניין לכל פרנסי ישראל שבניהם עומדים תחתיהם, תלמוד לומר: "הוא ובניו בקרב ישראל" — כל שהוא בקרב ישראל בנו עומד תחתיו' (ספרי דברים, פיסקא קסב; פינקלשטיין, עמ' 212–213).
- 23 'בניהם של חכמים' (לעיל, הערה 3), ב, עמ' 58–73. ראה מ' בר, 'בניו של משה באגדת חז"ל', בר-אילן ספר השנה, יג (תשל"ו), עמ' 149–157; 'הנ"ל', 'בניו של עלי באגדת חז"ל' (לשאלת מניינים של בנים על ידי אבותיהם למשרות ציבוריות), בר-אילן ספר השנה, יד-טו (תשל"ז), עמ' 79–93.
- 24 א' אורבך, 'מעמד והנהגה בעולמם של חכמי ארץ ישראל', דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ב (תשכ"ט), עמ' 46. גם מכתובות בית שערס מסקי ב' ליפשיץ שהיו 'משפחות של "חכמים" שהתואר "רבי" היה שכיח בהן'. ראה מ' שנבה וב' ליפשיץ, בית שערס, ב, הכתובות היווניות, ירושלים תשכ"ז, עמ' 103.

הוויכוח בין ה'בולוטייא' ל'פגנייא' על סדר הכניסה אל הנשיא משקף איפוא התמודדות בין משפחות מנהיגות על תפקידים ציבוריים רמי מעלה. לפי המקור שאנו עוסקים בו נראה, שרבי שמעון בן לקיש התקשה להשיב על עניין סדר הכניסה אל הנשיא, והוא העביר את השאלה לרבי יוחנן²⁵. רבי יוחנן נכנס לבית המדרש ודרש: 'מזמר תלמיד חכם (נוסח אחר: חכמים) קודם לכהן גדול עם הארץ'. תשובה זאת אומרת דרשני, שכן רבי יוחנן מצטט משנה מפורשת, ואין לתרץ את הימנעותו של רבי שמעון בן לקיש מתשובה, בכך שלא הכירה. ועוד, קביעת עדיפותם של תלמידי חכמים דווקא בהשוואה לכוהן גדול מעוררת תמיהה, שכן בוויכוח לעיל נזכרו 'בולוטייא' ולא נזכר כלל כוהן גדול. גם סתמא דירושלמי לכאורה תָּמָה על הַקָּשֶׁר תשובת רבי יוחנן, שהרי סדר הקדימה במשנה מתייחס למקרים בהם יש 'ליפדות ולהחיות ולכסות', אבל לא ל'שיבה'. לכן הרגיש ר' אבון צורך להטעים שרבי יוחנן התכוון ל'שיבה'.

דוק ברבר: בנושא הנידון ב'שיבה' הכוונה כאן למינוי; כשם שהמחלוקת בין בית הושעיה ובין בית פזי על סדר הכניסה אצל רבי אינה עניין אלא למינוי (כפי שמוזכר שם בפירושו), כך אין 'שיבה' כאן אלא מינוי²⁶. המונח 'שיבה' במשמעות מינוי רווח במקורות ארץ-ישראליים²⁷. עדיפותו של תלמיד חכם על כוהן גדול במינוי מנומקת כאן במקרא מפורש: 'קרה היא מפנינים ואפילו מזה שהוא נכנס לפני לפני'. העוקץ שבדרשתו של רבי יוחנן מפנה אותנו לשאלת נוכחותם ומעמדם של כוהנים — ושמא אף כוהנים גדולים — בציפורי.

ב

אם יעלה בדינו להראות שהכוהנים תפסו מקום נכבד בבולי שבציפורי, הרי משמעותו ההיסטורית של עוקץ הדרשה תיחשף לפנינו. ואמנם ניתן לקבוע במידה רבה של ודאות, שעם המשפחות המיוחסות של ציפורי שהחזיקו במוסרות הנהגת הציבור נמנו משפחות כוהנים, שהיו למעשה המשכה האורגאני של החברה הכוהנית המיוחסת בימי הבית²⁸.

25 בהזדמנות אחרת לא היסס רבי שמעון בן לקיש למתוח ביקורת על מעשי בולוטייא בציפורי. ראה ירושלמי פאה א א, טז ע"ג, וכן ראה S. Lieberman, 'Palestine in the Third and Fourth Centuries,' *JQR*, XXXVI (1946), p. 348.

26 ראה: ליברמן, ירושלמי כפשוטו (לעיל, הערה 18), עמ' 175.

27 ראה: י' גפני, "שיבה" ו"מתיבתא", ציון, מג (תשל"ח), עמ' 18–21 המכנה המשפחתי אפיין את החברה הכוהנית המיוחסת, בדומה לאליטות בחברה העתיקה בכלל.

28 ראה: M. Stern, 'Aspects of Jewish Society: The Priesthood and Other Classes', in: S. Safrai (ed.), *The Jewish People in the First Century*, Philadelphia 1976, pp. 561–636; E.M. Smallwood, 'High Priests and Politics in Roman Palestine', *Journal of Theological Studies*, XXIV (1962), pp. 11–34. גם בגולת מצרים השתתפו כנראה כוהנים בהנהגת הקהילה היהודית, ראה: D.R. Schwartz, 'The Priests in Ep. Arist. 310', *Journal of Biblical Literature*, XCVII (1978), pp. 567–571.

על ישיבתם של כוהנים בציפורי ומעמדם בעיר מעידים כמה וכמה מקורות: יוסף בן אילם, ששימש תחת הכוהן הגדול²⁹, ונמנה עם הקרובים ביותר לכוהן הגדול מתתיהו בן תאופילוס³⁰, בא כנראה מן הגליל, מאיזור ציפורי³¹. בציפורי גם נמצאה 'ערכי' ישנה, שבה נשתמרו רשימות ייחוס. כפי שיש ללמוד מדברי יוסף בן מתתיהו, מוסד זה שירת את צורכי הכוהנים, שכן יוסף מוסר שאחר 'המלחמה הגדולה' שקמו הכוהנים אילן יחוסיהם מן הערכי³².

מעדויות תלמודיות-מדרשיות³³, ואחרות³⁴, ידוע על משמרות כהונה שהתיישבו בציפורי, בפרט משמרת ידעיה³⁵. לפי הגר"ש ליברמן, היה אותו כוהן בציפורי, שעליו מסופר בתוספתא³⁶ שנטל חלקו וחלק חברו, 'כנראה ממשמרת ידעיה'³⁷. לטענת ליברמן: 'אנשי ציפורי היו ידועים בפזיזותם ואף החכמים בזמן התנאים האחרונים והאמוראים סבלו מהם, והם היו "מריבי כהן"'³⁸. אף הדברים שלהלן אמורים כנראה בהם:

אמר ר' יהושע בן לוי: חמשת אלפים עבדים היו לו לפשחור בן אמר הכהן, וכולן נשתקעו בכהונה גדולה, והן עזי פנים שבכהונה. א"ר לעזר, עיקר טירוניה שבהן 'ועמך כמריבי כהן' [הושע ד ד]³⁹.

29 ראה: תוספתא יומא א ד, עם המקבילות וניתוחן על-ידי ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, כפורים, עמ' 723.

30 ראה: יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, יז, ד (165).

31 ראה: מ' שטרן, 'מדיניותו של הורדוס והחברה היהודית בסוף ימי בית שני', תרכ"ז, לה (תשכ"ו), עמ' 235–253, ובמיוחד עמ' 238–239, שמתנגד לאיתור מוצאו בירושלים כפי שמשמע מדברי יוסף בן מתתיהו.

32 נגד אפיון א, לה (7). לפי יוסף בן מתתיהו (חיי יוסף ט [39]) הועבר הארכיון בימי נירון לציפורי. לקשר של הערכי הישנה של ציפורי לענייני ייחוס, עיין משנה קידושין ד ה. לפי ש' קליין עיקר מושבם של הכוהנים בגליל בימי הבית היה בציפורי. ראה: ש' קליין, מחקרי ארץ ישראל, ב, תרפ"ד, עמ' 55. ירושלמי תענית ד ח, סח ע"ב; קהלת רבה, ז יא; ברייתא של משמרת הכוהנים (ראה קליין, ארץ הגליל [לעיל, הערה 17], עמ' 180).

34 ראה ט' כהנא, 'הכוהנים למשמרותם ולמקומות התישבותם', תרכ"ז, מח (תשל"ט), עמ' 9–29, במיוחד עמ' 14 ואילך, והספרות הרשומה שם; קליין (לעיל, הערה 17), עמ' 65–66, 188–191; לחומר שבפיוטים ראה: ע' פליישר, 'פיוט ליניי חזן על משמרות הכהנים', סיני, סד (תשכ"ט), עמ' קעו, הערה 1.

35 ראה לעיל, הערות 33, 34 וכן ש' ליברמן, ספרי זוטא, ניו יורק תשכ"ח, עמ' 148; ע' פליישר, 'חדשות בנושא המשמרות בפיוטים', ספר דב סדן, ירושלים תשל"ז, עמ' 263–264.

36 תוספתא סוטה יג ח = ירושלמי יומא ו ג, מג ע"ג = בבלי יומא לט ע"א.

37 תוספתא כפשוטה, סוטה, עמ' 745.

38 שם, שם, הערה 31; פיזור שלי – ר"ק.

39 ירושלמי יבמות ח ג, ט ע"ד = קידושין ד א, סה ע"ג = בבלי קידושין ע"ב, וראה בבלי שבת קמט ע"ב.

הטעמת 'והן עזי פנים שבכוונה' מראה פיסקה המדברת בהווה ומשקפת את עמדת החכמים שגובשה מתוך התמודדות ומאבק. עמדה זו ראתה את שאיפות השררה של הכוהנים בציפורי כ'עזות פנים'⁴⁰.

חשוב במיוחד להבנת מעמדם של הכוהנים בציפורי הוא הקשר בין משמרת ידעיה לבין רבי, בציפורי דווקא. בקהלת רבה מובא: 'רבי הוה דמיך בציפורין, ואמרין ציפוראי: כל דאתא ואמר דמיך רבי, אנן קטלין ליה. אזל בר קפרא... אמר: אחינו בני ידעיה, שמעוני שמעוני...' ⁴¹. מתוך שהמעשה פותח ב'ציפוראי' ומסיים בבני ידעיה, ניתן להניח שאין 'ציפוראי' כאן אלא כוהנים מבני ידעיה⁴². אף המובאה שאנו דנים בה פותחת בבני

40 על שחצנותם של כוהנים ראה: ירושלמי שקלים ד ג, מח ע"א (עין ל' גינצברג, שו"ת הירושלמי, ירושלים תשכ"ט, עמ' 130, שורה 15–16; פסיקתא דרב כהנא ד ו; מהדורת מנדלבוים, עמ' 73, ובמקבילות שם. חז"ל ראו את שאיפתם של בני אהרן לנהוג בשררה על הציבור כסימן לשחצנותם (ויקרא רבה כ י; מהדורת מרגליות, עמ' חס"ד, ובמקבילות שם). וראה בבלי בבא בתרא קס ע"ב, שהכוהנים היו נוחים לכעוס. דומה שבימי רב האי גאון, נודעו הכוהנים שבצפון אפריקה כ'מתפרצים ביותר'. ראה: ר"מ לוי, 'אגרת רבינו האי גאון לכהני אפריקי', גזני קדם, ד (תר"ץ), עמ' 51–56. מ' בר, 'על מנהיגים של יהודי צפורי במאה השלישית', סיני, עד (תשל"ד), עמ' קלג–קלח, טוען כי ר' יונתן איש ציפורי, בדרשתו על קורות יפתח ובתו, משלב בתמונה את פינחס כוהן גדול, על שום שבזה הוא 'מגביר את המתח על ידי הצעת הניגוד בין שני טיפוסים מוגדרים ומוכרים של מנהיגים, והוא מבליט את האקטואליות שבדבריו. שכן היריבות בהנהגה אינה בין אב לבתו אלא בין שני גברים בעלי עמדה בהנהגה של יהודי צפורי' (עמ' קלז). ועוד אומר בר: 'כך רשאים אנו להניח, שר' יונתן הסיק את מסקנתו מתוך המציאות שבימיו. אלא שר' יונתן אינו מגלה את שמות המנהיגים, הן משום שחס על כבודם, והן משום שהצבור הבין למי הכוונה' (שם). דברי בר מסתברים עוד יותר מתוך הכרת חשיבותם של הכוהנים בהנהגת העיר ציפורי. בסוף המאמר מביא בר דרשה, המטילה את מלוא האחריות לגורלה של בת יפתח על שכם פינחס, ובא לידי מסקנה, ש'הדרשן נוקט בעמדה בקוריתית נגד מנהיגים מסוימים בארץ ישראל ומזהיר אותם מפני העונש החמור שצפוי להם על הנהגתם ויהירותם, שמונעת התייעצות ושתוף פעולה'. גם דברים אלה של בר, בלא יודעין, מכוונים לכוהני ציפורי, כשם שבדברי רבי יוחנן, ביודעין, מכוונים לכוהני ציפורי (ראה שם, הערה 22). גם מאמרו של מ' בר 'מרירת קרח ומניעה באגדת חז"ל', בתוך: מחקרים באגדה, תרגומים ותפילות ישראל לזכר יוסף היינמן, ירושלים תשמ"א, עמ' ט–לג, מתבאר לאור המציאות הכוהנית של אותם הימים. בר מציע להסביר 'הערכה מופלגת כזאת של פרשת קרח על ידי יב"מ [=יוסף בן מתתיהו] ובעיקר ההוספות הרבות שבהן הוא מוסיף גנאי על גנותו של קרח' (עמ' יד), על רקע מאבקם של הכוהנים על מינויים לכהונה גדולה בימי הורדוס המלך (עמ' טז).

בר מצביע גם על העובדה שלעומת התנאים מבטאים האמוראים עמדה חריפה כלפי קרח ועדתו. בראש מגני קרח עומדים שני חכמים מחשובי בית מדרשו של רבי יוחנן, ר' לוי ור' שמעון בן לקיש. מגמת דרשותיהם לפי בר, להזהיר אֱלֵמִים ותקפים שביקשו שררה על יסוד 'יחוסם ועושרם בלבד' (עמ' לג). לפי דרכנו למדנו, שיש להבין את המכוון בפרשנות האמוראים כפי שבר הסביר את דברי יוסף בן מתתיהו בעניין זה — היינו בהתחשב במרכיב הכוהני. אולי יש בראייה זו כדי הסבר להתעניינות המועטת באופן יחסי של התנאים באישיותו של קרח ובמניעיו למרוד. הדרשות התנאיות על קרח, ששרדו לנו, שייכות בעיקר לדור שלאחר רבי עקיבא, תקופה שלא הצטיינה במאבקים בין חכמים ובין כוהנים. (אלון [לעיל, הערה 3, ב, עמ' 196] דחה את הצעת פינקלשטיין, שרבי עקיבא תקף את הכוהנים). בתקופה זו ובייחוד ביהודה, נעדר מניע אקטואלי לגינויו של קרח ולהצגתו כבעל יצר שררה עז.

41 קהלת רבה ז יא, וראה ירושלמי כלאים ט ד, לב ע"ב = כתובות יב ג, לה ע"א.

42 ש' קליין, מאמרים שונים לחקירת ארץ ישראל, וינה תרפ"ד, עמ' 9.

משפחות בולוטייאי מציפורי, שהיו נכנסים ושואלים בשלומם של רבי בכל יום, ומסיימת באזכור כוהן גדול. הדעת נותנת איפוא, שכשם ש'ציפוראי' הראשונים כוהנים הם, הוא הדין באחרונים, ואלו ואלו ממשמרת ידעיה⁴³. החשיבות הפוליטית של משפחת ידעיה משתמעת גם מכתובות ההקדשה שבבית הכנסת בדורא אירופוס. כתובת משנת שתיים לפיליפוס קיסר (244/245 לספירה) מציינת: 'בשם שמו[אל] הכהן בן [ידעיה] הארכון[ן]⁴⁴. מעמדם הנכבד של הכהנים כרוך בלא ספק בעושרם. עושרם של הכהנים מודגש בספרות חז"ל, לדוגמה: 'רוב כוהנים עשירים הם'⁴⁵ ו'הרוצה שיתעשר ידבק בזרעו של אהרון'⁴⁶. הגר"ש ליברמן אף העיר כי (חוץ מן הנשיאים) כל עשירי התנאים כוהנים היו — ר' אלעזר בן חרסום, ר' טרפון ור' אלעזר בן עזריה⁴⁷. יש מונים ביניהם אף את רבי אליעזר בן הורקנוס⁴⁸. דומה שגם בין עשירי האמוראים הראשונים נמצאו כוהנים, כגון ר' ינאי ור' חנינא⁴⁹. ניתן אולי למצוא רמז להידוק הקשרים שבין רבי לבין כוהנים עשירים בזה שרבי הכיר כוהן שבנו נהיה חלל משום שאביו נשא אשה שאינה הוגנת לו⁵⁰. בעיה זו נתפשה במיוחד בין 'גדולי ארץ-ישראל' — היינו העשירים⁵¹, וראוי שניתן דעתנו לעובדה כי באתר הקבורה של רבי, בבית שערים, הוקצו אחוזות-קבר מיוחדות לכוהנים⁵². כן יצוין שרבי היה הנשיא הראשון שנתכנה 'מכבד עשירים', וגם הראשון שהותר ליטמא לו ביום פטירתו, בהכרזה 'אין כהונה היום'⁵³. בחסותו של רבי, כפי שהעיר מ' בר, הסתמנה תפנית בגישה

43 וכן מוסבר ריבוי הידיעות על המקדש שנמסרו בציפורי. ראה א' ביכלר, הכהנים ועבודתם, ירושלים תשכ"ו, עמ' 29. לדעת קליין, שם, הערה 42, עמ' 75–76, ר' יונתן בן אלעזר שר הכירה (או ראש הכירה), שחי בציפורי במחצית הראשונה של המאה השלישית, היה כנראה כוהן ממשמרת ידעיה. לדעתי אין הדבר מוכח.

44 י' נוה, על פסיפס ואבן, תל-אביב תשל"ח, מספר 88–89, עמ' 127–128. נראה שהתואר 'בן ידעיה' מסמן את משמרתו, ראה קליין, שם, עמ' 4.

45 ספרי דברים, פיסקא שנה; פינקלשטיין, עמ' 409 = מדרש הגדול לדברים, מהדורת פיש, עמ' 765.

46 בבלי פסחים מט ע"א = מדרש הגדול לויקרא, מהדורת שטיינזלץ, עמ' 618.

47 תוספתא כפשוטה, סוטה, עמ' 762, ושו"ת 44–46. לשלשתם ראה: א' ביכלר, מחקרים בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשכ"ח, עמ' 117–118.

48 ברם, ראה א' היימאן, תולדות התנאים והאמוראים, ירושלים תשכ"ד, עמ' 162.

49 ראה ירושלמי תענית ד ה, סח ע"א; בבלי ברכות נא ע"ב.

50 ירושלמי שביעית ו א, לו ע"ג = גיטין א ב, מג ע"ג. וראה רש"י בבלי סנהדרין ה ע"ב, ד"ה ר' חייא חזיה'.

51 ראה מאמרי הדן בנישואי גדולי ארץ ישראל עם נשים שאינן הוגנות להם ומצביע על כך שבעיה זו רווחה בקרב הכהנים: R. Kimelman, 'Third Century Tiberias: The Alliance between the Rabbinate, the Patriarchate, and the Urban Aristocracy', *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Supplement II.8 (בדפוס). על הזיהוי של גדולי ארץ-ישראל עם עשירי ארץ-ישראל ראה א' שוחטמן, "אמורא בארץ ישראל קאי", לביור דעתו של ר' יוחנן בענין חובת ההשבה של רבית קצוצה', פריהארץ — בטאון לעניני הלכה ואמונה, א, ד (תשרי תשמ"ב), עמ' 50–62, ובמיוחד עמ' 52–54.

52 ראה: בית שערים (לעיל, הערה 24), עמ' 101.

53 בבלי ערוכות פה ע"ב-פו ע"א; ירושלמי ברכות ג א, ו ע"א = נזיר ז א, נו ע"א = בבלי כתובות קג ע"ב (נוסח כתב-יד מינכן). ראה דקדוקי סופרים השלם, מסכת כתובות, מהדורת הרש"ר, ב, עמ' תמה, הערה 69.

חז"ל לכוהן הגדול עלי ובניו. מימיו ואילך אנו מוצאים דרשות המלמדות זכות על בניו של עלי הכהן-השופט, ממעטות בגנותם באמצעים דרשניים ופרשניים שונים, וטוענות אגב כך כנגד שוללי מינויים משפחתיים בכלל⁵⁴. אין תימה איפוא, שדור לאחר מכן, תקף יוסי מעוני את הכהנים ואת בית הנשיא בנשימה אחת, בכנישתא דמעונא (מקום משמרת מעזיה)⁵⁵.

סביר להניח כי מעמדם החברתי והכלכלי של הכהנים בציפורי ניכר במידת שליטתם במוסד הבולי, וניתן אולי לגלות רמז לריבוי הכהנים במועצה העירונית בציפורי בעובדה שבמטבעות שנטבעו בעיר בימי רבי כלולות המילים: IEPAC BOYAHK (=המועצה הקדושה)⁵⁶. ניתן לראות בשילוב זה של ייחוס כוהני ושלטון ביטוי לתופעה רווחת בעידן דין, כפי שהעיר פ' בראון: 'ערי אגן הים התיכון נכפפו בהדרגה לשלטון התקיף של התאגדויות קטנות של משפחות מיוחסות ויכולתן של קבוצות אלה להשפיע באופן לוקאלי על האווירה הדתית והפוליטית היתה ניכרת'⁵⁷.

לאור האמור לעיל אפשרית ומסתברת הקבלה בין הבולי שבציפורי לבולי שבירושלים בימי הבית; בזו האחרונה התקיימה חפיפת-מה בין לשכת הבולווטין לבין לשכת הכהנים, עד שמשפחות הבולי ומשפחות הכהונה היו זהות כמעט. תופעה זו בירושלים זכתה בשעתו לדיון מאת אלון⁵⁸, ולאישור על-ידי ליברמן⁵⁹.

אין מקום לטענה שאחר המרד הגדול נתערער מעמדם של גדולי הגליל. ראשיהן ועשריהן של ערי הגליל, אשר לא השתתפו במרד, התמידו לשתף פעולה עם האדמיניסטרציה הרומית ולהשתלט על המנגנון העירוני⁶⁰. בימי המרד זכתה ציפורי לתואר 'עיר שלום' (אירנופוליס)⁶¹, והמטבעות שצוינו לעיל נטבעו כדי לציין 'ברית של אחווה וידידות בין מועצת ציפורי הנאמנה לבין הסינט של העם הרומי'⁶². בתמונה היסטורית זו יש לכהונה תפקיד מרכזי.

54 ראה: בר, בניו של עלי (לעיל, הערה 23), עמ' 87, 92.

55 בראשית רבה פ א; תיאודור-אלבק, עמ' 950–951. וראה ירושלמי סנהדרין ב ו, כ ע"ד; מדרש הגדול לבראשית, מהדורת מרגליות, עמ' 586–587.

56 ראה: י' משורר, 'מטבעות ציפורי כמקור היסטורי', ציון, מג (תשל"ח), עמ' 195. הצעתו של משורר, שם, עמ' 197, שהמלה 'הקדושה' מציינת דווקא את יהודיות המועצה של ציפורי או את הסנהדרין, אינה משביעה רצון, כי אין בה כדי הסבר סיבת העדרה של המלה במטבעות של טבריה לאחר מכן.

57 P. Brown, *The Making of Late Antiquity*, Harvard University Press 1978, p. 23. למקבילה מאלפת של שלטון המבוסס על משפחות כהנים, ראה: W. M. Ramsay, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Aberdeen 1941, pp. 4, 243–260.

58 'פראירתי' (לעיל, הערה 3), עמ' 51–52, והערות שם.

59 תוספתא כפשוטה, כפורים, עמ' 178, שורה 3. ראה אורבך (לעיל, הערה 24), עמ' 34, והערה 10 שם.

60 דוגמה מעניינת לריכוז התפקידים בקהילה בידי משפחות אחדות מציג מ' שובה, שבדק את כתובות טבריה מן המאה השלישית והרביעית. ראה: מ' שובה, 'מה אנו למדים על טבריה מן הכתובות', כל ארץ נפתלי, ירושלים תשכ"ח, עמ' 184.

61 משורר (לעיל, הערה 56), עמ' 186.

62 שם, עמ' 194–197.

ג

תולדות הכהונה לאחר תקופת התלמוד ידועות לנו במעומעם, מהיעדר מקורות מספיקים. בכל זאת יש רגליים לסברה, שמעמדם הכלכלי והחברתי של הכהנים בארץ-ישראל נשאר איתן במשך מאות שנים. משפחות של כוהנים זכו כנראה להשפעה ניכרת בהנהגת ענייני היישוב בטבריה⁶³ בראשית תקופת הגאונים. עדויות מהמאה השישית מלמדות על מעמדם וכוחם, במיוחד בעיר זו, אשר שימשה מושב לנשיאות ובית-ועד לחכמים, כאחד⁶⁴.

הרושם שהכוהנים שמרו על מעמדם בתקופה זו מתחזק מבדיקת כתובות בית שערים: באולם י"א נמצאת כתובת (מס' 61) מן המאה הרביעית, של משפחה בעלת אמצעים אשר רכשה אולם שלם בין מערכות בית שערים. הכתובת דלהלן חרותה על לוח שיש: 'קברו של ליאונטיוס אבי רבי פאריגוריוס ויוליאנוס הפאלאטינוס, צורף הזהב'⁶⁵. נמצאנו למדים על משפחה אמידה, אשר אחד מבניה הוכתר בתואר 'רבי', והשני נתמנה לתפקיד של palatinus — פקיד-האוצר של הקיסר (fiscus) או של המדינה aerorarium, שתפקידו דרש טיפול בגביית מסים מסוימים. לפי המהדיר, 'לא מן הנמנע הוא שיוליאנוס היה ממונה על כך בבית שערים וסביבתה'⁶⁶. דומה שמכתובת אחרת (מס' 66) יש ללמוד, שנכדתו של רבי פאריגוריוס (בעברית: נחמיה) התחתנה עם כוהן. גאוותה של המשפחה בקשרי חיתון אלו היתה כנראה גדולה מאוד, שכן על קבר הבית של רבי פאריגוריוס נחרתה כתובת באלו המלים: 'שרה בת-נחמיה, אמה של הכהונה, הגברת מריה, נחה כאן'⁶⁷.

מעמדם ועושרם של הכהנים מקבל אישור נוסף מכתובות של בתי כנסת, שבהן מוזכרים פעמים מספר שמות הכהנים שתרמו את מחיר הפסיפס⁶⁸.

מעמדן הרם של משפחות כהונה התמיד לפחות עד המאה האחת-עשרה. עוד אז מצויות עדויות על שתי משפחות ארץ-ישראליות של נשיאים המתחרות זו בזו על ההנהגה. אחת

63 ראה אלון (לעיל, הערה 3), עמ' 259, הערה 28.

64 תעודות אלו נאספו לתוך ספר הישוב (לעיל, הערה 11), עמ' 63–64, 121, וזכו לדיון מאת ח"ז הירשברג המנוח: ח"ז הירשברג, ישראל בערב, תל-אביב תש"ו, עמ' 50–111; הנ"ל, 'יוסף מלך חמיר ועלייתו של מר זוטרא לטבריה', וכן 'מר זוטרא ראש הסנהדרין בטבריה', כל ארץ נפתלי, ירושלים תשכ"ח, עמ' 139–146, 147–153; הנ"ל, 'על הכתובות היהודיות החדשות בתימן', תרביץ, מד (תשל"ה), עמ' 151–158. ראה עוד: ב' קלאר, 'טבריה בתקופת הגאונים', כל ארץ נפתלי, ירושלים תשכ"ח, עמ' 219–220. צוינה כאן בדרך אגב ידיעה נוספת: כהן פייטן, בשם פנחס בירבי יעקב הכהן מכפרא, שהיה כנראה איש טבריה 'ואולי מן המקורבים אל חוגי הצמרת של סנהדרין ארץ ישראל, פעל כנראה בסוף המאה השמינית' (פליישר [לעיל, הערה 35]), עמ' 259. ראה גם ע' פליישר, 'פייטני טבריה הקדומים', ספר טבריה, בעריכת ע' אבישר, ירושלים תשל"ג, עמ' 368 ואילך; ח"ז הירשברג, 'על הכתובות היהודיות', שם, עמ' 153, הערה 13.

65 בית שערים (לעיל, הערה 24), עמ' 21.

66 שם.

67 שם, עמ' 22. לפי ההוצאה העברית, מריה עצמה היתה כוהנת, כרם, זה תוקן בהוצאה האנגלית, עמ' 43.

68 ראה נוה (לעיל, הערה 44), מספרים 9, 10, 58, 74, 75, 88, 89, 94, 114, 115.

נתייחסה על בית הילל והשנייה על משפחת הכהנים⁶⁹. זאת ועוד, כוהנים רבים נמנו עם גאוני ארץ-ישראל ולא מעט מהם מאותה משפחה⁷⁰. יש לתת את הדעת על טענתה של 'מגילת אביתר', שזמנה כאלף שנה אחר חורבן בית שני, כי הזכות הלגיטימית לשלוט על עם ישראל ניתנה אך ורק לגאונים הכהנים, דהיינו משפחת אביתר עצמו, ולא ליריביו הנשיאים מבית דויד המלך. דומה כי למרות אופיה הקטוע, מעידה התמונה שלעיל על רציפות קיומה של האוליגארכיה הכוהנית כקבוצה מובחנת ובעלת השפעה במשך מאות רבות של שנים לאחר חורבן הבית.

ד

אכן מועטות העדויות בדבר מעמדם ותוקפם של הכהנים בספרות חז"ל, והפרק הראשון של משנת אבות, הדן בהשתלשלות מסורת התורה, נמנע — מתוך כוונה גלויה — מלהזכיר את תפקיד הכהנים כתופסי התורה המובהקים בתקופת המקרא⁷¹. לאור כל האמור לעיל יש לבחון איפוא מחדש את הרקע לשתיקתם של מקורות חז"ל בנוגע לחברה הכוהנית בת זמנם. בהקשר זה תיבחן עמדתו של רבי יוחנן בפרשה האמורה, כאשר למקומם של כוהנים בהנהגת הציבור. מסתבר שהמאורע אירע בציפורי בראשית נשיאותו של רבי יהודה נשיאה, טרם ירידתו לטבריה⁷². בעת ההיא היו בציפורי רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש, ובאותה עת הם היו בראשית דרכם, ושימשו חותמי השיעורים של רבי חנינא⁷³, והאחרון עדיין לא נהג לצרף אותם לדיוניו⁷⁴. אנשי ציפורי אף ערערו על מרותו של רבי יוחנן בעת ישיבתו בעירם⁷⁵. לאחר שעקר לטבריה עלה רבי יוחנן לגדולה. שם

69 ראה: מ' גיל, 'מגילת אביתר' — מקור לתולדות מאבקה של ישיבת ירושלים במחצית השנייה של המאה הי"א, קריאה חדשה של המגילה', בתוך: ב"ז קדר (עורך), פרקים בתולדות ירושלים בימי הביניים, ירושלים תשל"ט, עמ' 39–106, במיוחד עמ' 69 ואילך; הנ"ל, 'היישוב היהודי בימי השלטון המוסלמי', בתוך: ההיסטוריה של ארץ-ישראל, ו: שלטון המוסלמים והצלבנים, ירושלים 1981, עמ' 135–140; מ' כהן, 'דוד בן דניאל בן עזריה במצרים: פירוש חדש', חקרי גניזת קהיר (תעודה, א), תל-אביב תש"ס, עמ' 139–148; הנ"ל, 'קהילת אשקלון בין גאונות ארץ ישראל לבין ראשות היהודים במצרים', שלם, ג (תשמ"א), עמ' 93–118; ש"ד גויטיין, 'היישוב בארץ-ישראל בראשית האיסלאם ובתקופת הצלבנים לאור כתבי הגניזה, ירושלים תש"ס, עמ' 170–171. למסורת על הקשר בין רב האי גאון לבין ר' אביתר כהן ועל פעילות טקסית של הכהנים במאה ה' ראה: ספר חסידים, מהדורות וויסטינעצקי — פריימאן, פרנקפורט ע"נ מין תרפ"ד², עמ' 169. תודתי נתונה לרב שלמה זלמן הבלין שהעירני על מקור זה.

70 ראה: J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine Under the Fatimid Caliphs*, II, Oxford: University Press 1922, pp. 62–64; מ' גיל, 'לתולדות גאוני ארץ ישראל', תרביץ, מד (תשל"ה), עמ' 147–148; הנ"ל, 'רב אהרן הכהן גאון בן יוסף ובניו עלי ואברהם', ספונות, א [טז] (תש"ס), עמ' 23, הערה 19.

71 ראה הר (לעיל, הערה 1), עמ' 44–48.

72 לעת עתה, ראה: 'כהן, 'האם ומתי עברה הנשיאות לטבריה', ציון, לט (תשל"ד), עמ' 114–122, ומאמרי המוזכר לעיל, בהערה 51.

73 ירושלמי ראש השנה ב ו, נח ע"ב = סנהדרין א ב, יח ע"ג.

74 ירושלמי נידה ב ז, נ ע"ב.

75 ירושלמי ביצה א א, ס ע"א = שביעית ט א, לח ע"ג.

נתהדקו קשריו עם ר' יהודה נשיאה עד כדי כך, שהנשיא בא לבית הוועד כדי לשמוע את שיעורי רבי יוחנן⁷⁶, ואף מסר לרשותו את עבדיו להבטיח את קיום פסקיו⁷⁷. ובכן אין להתפלא שרבי יוחנן התפרסם כ'דבי נשיאה'⁷⁸. לעומת זאת, אין עדות על קשרים בין שני האישים בתקופת שהייתם בציפורי, אך הדעת נותנת שרבי יוחנן נמנה אז עם צעירי תלמידיו של רבי. סביר אפוא להניח מכאן, שבעת ישיבתו בציפורי לא היה לרבי יוחנן מעמד רשמי ונבצר ממנו להיכנס ישירות לבית הנשיא. לכן נדחף להפעיל לחץ ציבורי על בית הנשיא באמצעות דרשה בבית מדרשו של רבי בנאה⁷⁹.

בעקבות הדיון לעיל גלוי עתה פשר המונח 'כהן גדול' בדרשת רבי יוחנן. באזכור 'כהן גדול' קיוון רבי יוחנן לחברי האוליגארכיה הכוהנית שבמועצה העירונית. באמצעות דרשתו, שהופנתה אל הנשיא, ביקש לחזק את מעמדם של לומדי התורה, שכן זכות הקדימה הטקסית נכרכה למעשה במינויים לתפקידים ציבוריים חשובים.

מבצבצים כאן אפוא הניצנים הראשונים למפעלו של רבי יוחנן להכשיר תלמידי חכמים להיות בנאין 'העוסקין בבניינו של עולם'⁸⁰. מעמדם של חכמים בקרב הציבור היה תלוי הן בסמכותם הרוחנית-המוסרית ובהפצת תורתם והן בהחזקה בתפקידים ציבוריים, בפרט בדיינות. תוכניתו של רבי יוחנן ביקשה לשלב אותם חכמים במנגנון העירוני בתור דיינים, פרנסים על הציבור, ארכונים וכיוצא בהם⁸¹. לא מצינו מי שעסק בשאלה 'איזהו תלמיד חכם', כפי שעסק בה רבי יוחנן⁸², ובמפורש: 'איזהו תלמיד חכם שממנין אותו פרנס על הציבור'⁸³. רבי יוחנן ראה ברכה בזיווג לימוד תורה עם עיסוק בצורכי ציבור, לשם הקמת מעמד מיוחד של תלמידי חכמים הממונים פרנסים על הציבור. מידת הצלחתו משתקפת במספר הרב של תלמידיו — לעומת קודמיו — ששימשו בתפקיד ציבורי. ביניהם נכללו ר' אלעזר, ר' זירא, ר' חלבו, ר' אבהו, ר' אמי, ר' ירמיה, ר' חייא בר אבא ור' חגי⁸⁴. התפתחות זו במעמד ההנהגה בארץ-ישראל התרחשה, ככל הנראה, מאמצע המאה השלישית ואילך. בנידון דידן אין זכר להיענות מצד בית הנשיא או מצד הבולווטיי, וטעות היא להניח שמעמדם של חז"ל עלה בד בבד עם עליית הנשיאות. יסוד כוחה של הנשיאות

76 ירושלמי סנהדרין ב א, יט ע"ד-כ ע"א = הוריות ג א, מז ע"א = מדרש שמואל ז ה.

77 בבלי ברכות מד ע"א; נידה נב ע"א. ראה אלון (לעיל, הערה 2), ב, עמ' 138. הקשרים ביניהם נתהדקו עד כדי כך, שרבי יוחנן העיר לנשיא על טיב בגדיו. ראה ירושלמי סנהדרין ב ו, כ ע"א.

78 בבלי סוטה כא ע"א. ראה: R. Kimelman, 'The Conflict Between R. Yohanan and Resh Laqish, on the Supremacy of the Patriarchate', דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות — מחקרים בתלמוד, הלכה ומדרש, ירושלים תשמ"א, עמ' 1-20.

79 השווה מעשה אחר העוסק בנושא קרוב לשלנו (בבלי גיטין נט ע"ב-ס ע"א). שם בני הגליל שאלו לר' חלבו שביהן, כנראה, כפרנס של טבריה (ראה ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, מגילה, עמ' 1155, לשורות 46-47). ר' חלבו שאל לרבי יצחק, שהשיב ישירות לשואליו כמורה הלכה מוכר.

80 בבלי שבת קיד ע"א, וראה דקדוקי סופרים, שם, עמ' 254.

81 ראה קימלמן (לעיל, הערה 51).

82 ראה א"א אורבך, חז"ל — פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשכ"ט, עמ' 542-543.

83 בבלי שבת קיד ע"א, וראה דקדוקי סופרים, שם, עמ' 254.

84 ראה קימלמן (לעיל, הערה 51), הערות 218-223.

היה טמון לא רק בסמכותה הדתית, ביוקרתה ההיסטורית ובהכרה מצד השלטון הרומי, אלא גם במעמדו הכלכלי האיתן של בית הנשיא ובקשריו עם עשירי הציבור. אלה באו לידי ביטוי בקשרי חיתון, בטקסים של גינוני־מלכות ובכיבוד העשירים במינויים שיש עמם יוקרה והשפעה, כגון דיינות. את פעולתו של רבי יוחנן יש לראות אפוא כהתמודדות — גם אם לא ישירה — עם מגמות הנשיאות למנות בעלי מאה, ביניהם כמסתבר כוהנים רבים, לתפקידים שיש עמם שררה.⁸⁵

למרות שבתקופה מאוחרת יותר גוברים והולכים הסימנים לעליית מעמדם החברתי של החכמים, אין להסיק מכך שעלה בידם לדחוק את רגלי הכוהנים העשירים. כוחם של כוהנים התמיד, כאמור, במשך מאות שנים נוספות. החידוש איננו בירידת הכוהנים ממעמדם החברתי, אלא בעלייתם של חכמים למעמד דומה.⁸⁶ סימנים ראשונים לעימות בין הכוהנים לבין החכמים ניכרים במאמרים המעדיפים את תלמידי אהרון על בני אהרון,⁸⁷ והמטיפים לאדם להתקין את עצמו ללימוד תורה כי אינה ירושה לו. ביקורת החכמים על הכוהנים כוונה לא פעם לעמי הארץ שביניהם.⁸⁸ אחרים גונו על כך שאינם עושים את התורה עיקר.⁸⁹ כן יצאו חז"ל נגד תביעתם של כוהנים לשורה בתוקף עושרם וייחוסם. היריבות בין הצדדים נתחדדה בוודאי עקב העברת זכויות שהיו לפנים נחלתם של כוהנים לרשות החכמים.⁹⁰

85 לעמדתו השוללת של רבי יוחנן ביחס לכוהנים מבקשי שררה, ראה חלקה האחרון של הערה 40 לעיל.
86 בהקשר זה יש לדחות את השערתו של ש' קליין, כי המקורות הנוצריים המדברים על כוהני טבריה 'מתכונים לחכמים' שאת חפיקים הם מתארים להם כחפיקי כהני הדת שלהם' (ראה קליין [לעיל], הערה 11), מבוא לספר היישוב, עמ' לה). דעתו נשענת במידה רבה על ההנחה שתוקפו של מעמד הכהונה התמעט והלך. אך נראה להיפך, שהמקורות והתעודות הבחינו יפה בין התואר 'רבי' ובין התואר 'כוהן'. כתובת 180 מבית שערים מציינת אחד שהיה כוהן ורבי (בית שערים [לעיל], הערה 24), עמ' 153): $\text{ἐρεῦ[ς] [ρ]αβί 'Ιερών[υ]μος}$ = כהן רבי היירונימוס. גם כתובת מסרדיס מציינת אדם שהיה hieres sophodidaskalos. ראה: 'The Ninth Campaign at Sardis', *Bulletin of the American Society*; J. Juster, *of Oriental Research*, CLXXXVII (1967), p. 29. על הזיהוי בין רבי ובין didasculus ראה: *Les juifs dans l'Empire Romain*, New York 1914, I, p. 451, n. I; תיאודוסיאנוס, ראה ח"ד מנטל, מחקרים בתולדות הסנהדרין, תל־אביב תשכ"ט, עמ' 233, הערה 214; א' לינדר, 'השלטון הרומי והיהודים בתקופת קונסטנטינוס', תרביץ, מד (תשל"ה), עמ' 122–124. לאור המקורות המבחינים בין רבי וכוהן יש לבדוק יפה את החומר שמגייס לינדר כדי להוכיח 'שהשימוש במונח "כהונה" [בא] לציין כלל המשרות', ראה שם.

87 ראה אורבך, חז"ל (לעיל, הערה 82), עמ' 512–513.
88 ראה, למשל, בבלי מגילה כח ע"א; סנהדרין צ ע"ב; מדרש תנחומא, תרומה א; אבות דרבי נתן, פרק כו (מהדורת שכטר, נוסח א, עמ' 82). אף על פי שהדבר לא נתברר כל צרכו, נראה שהיו כוהנים שהוחזקו חסודים על השביעית. ראה: בבלי סנהדרין כו ע"א וירושלמי דמאי ג א, כג ע"ב.
89 ראה לעיל, הערה 55. השווה ביקורת חז"ל על כוהני בית שני אצל הר (לעיל, הערה 1), עמ' 49, הערה 44.

90 ראה: מ' בר, 'תלמוד תורה ודרך ארץ', ספר השנה בר אילן, ב (תשכ"ד), עמ' 150–151; אורבך, חז"ל (לעיל, הערה 82), עמ' 547, ובתוספות במהדורה ב, עמ' 708. על המצב בבבל ראה: מ' בר, אמוראי בבל, רמת־גן תשל"ה, עמ' 245–248. אולי ניתן למצוא מקבילה לתהליך זה במאבקים שניתן להגדירם כהתמודדות בין כישורים לבין ייחוס, שנפוצו בימים ההם דווקא במנגנון הביורוקראטי של האימפריה הרומית. ראה: K. Hopkins, 'Elite Mobility in the Roman Empire', *Past and Present*, XXXII (1965), pp. 12–26 'professionalism outweighed the aristocratic ethos' (p. 18).

